Vitalita 1/2017

Čo je pravda? Integrálna teória poznania a duševné zdravie

Emil Páleš

V predchádzajúcej časti som na príkladoch ilustroval, ako pracuje podvedomá myseľ a ako nás môže ovplyvňovať ten, kto pozná jej skryté mechanizmy. Veľmi znepokojujúcim aspektom je zistenie, že ľudské ego vždy všetko zbásni do súvislého a sebalichotivého príbehu, nech je to čokoľvek.

Najnázornejšie to vidno pri experimentoch s oddelením mozgových hemisfér. Človeku premietnu nejaký obrázok a dostane úlohu: z kartičiek, ktoré ležia na stole, vyberte takú, čo významovo súvisí s tým, čo vidíte pred sebou. Pokusná osoba má však oddelené zrakové polia a prerezaný most medzi hemisférami. Každá pologuľa mozgu vidí iný obrázok a navzájom nemôžu komunikovať. Ľavá strana vidí kurací pazúr, preto vyberie kartičku s obrázkom sliepky. Pravej strane premietnu zasnežený dom s garážou a čakajúcim autom. Pravý mozog preto ľavou rukou siahne po obrázku lopaty, ktorá je vhodná na odhádzanie snehu. Pokusná osoba potom dostane otázku: Prečo ste vybrali sliepku a lopatu? Ľavá strana mozgu pohotovo odpovie: Kurací pazúr patrí sliepke a lopata je potrebná na vyčistenie kurína, pretože je už plný! Pravá strana sa mračí, lebo vie, že to nie je pravda, ale nemôže hovoriť, lebo centrum reči je naľavo. Na ľavej strane sídli ego, ktoré je bohorovne neomylné. Ak čosi drží v ruke, tak predpokladá, že na to muselo mať dajaké múdre dôvody! Neuvedomí si ani, že ľavá ruka mu nepatrí, lebo k nej nevedú žiadne nervové povrazce a ovláda ju niekto druhý.

Myseľ každého z nás má k tomu sklon. Neklame nás, ale robí to automaticky, pretože je tak skonštruovaná a nevie o tom. Ak sa chceme dozvedieť, čo je tam vonku, v skutočnosti, musíme využiť jeden princíp – vzájomnú krížovú kontrolu nezávislých prameňov poznania. Máme k dispozícii relatívne nezávislé podsystémy: zrakový, sluchový, hmatový a čuchový, máme logickú, ale aj emocionálnu inteligenciu, máme zmysly, rozum aj intuíciu. Ak nás trebárs klame zrak, uvedomíme si to tak, že sluchový vnem prichádza z neočakávaného smeru alebo k videnému chýba zodpovedajúci hmatový či čuchový vnem. Niekto nám môže verbálne rozprávať čosi, čo je dokonale rozumovo zdôvodnené – ale spozornieme, ak reč jeho tela naznačuje, že skrýva nejaké emócie.

Ak nás jeden podsystém zavádza, prejaví sa to spravidla dajakou nezrovnalosťou, rozporom s tým, čo prichádza z ďalších podsystémov. To platí potiaľ, pokiaľ sú nezávislé. Je nepravdepodobné, že by nás všetky podsystémy oklamali naraz v rovnakom zmysle. Ak to urobia, tak je v tom inteligencia a je to zámerné. Práve to je spôsob, akým v nás čarodej môže vykúzliť dokonalú ilúziu reality. Mozog si napríklad robí pojem o skutočnej polohe ruky tak, že konfrontuje zrakový vnem ruky s informáciou prichádzajúcou z hmatových a vnútorných polohových receptorov v svaloch. Ak tieto informačné kanály dôsledne zreťazíte – ako to urobil kalifornský neurovedec Ramačandran – vytvoríte zážitok, že tretia, umelá ruka je vaša. Uveríte

tomu do tej miery, že v nej ucítite bolesť a vykríknete, keď túto ruku náhle zasiahne kladivo!

Sám mozog pri vnímaní využíva princíp krížovky, kde si pravosť overujeme zhodou vo viacerých nezávislých smeroch. A to je na vyššej úrovni aj jadro sofiologickej metódy poznania. Tak Sofiu chápal Solovjov, Komenský i Štúrovci. Len ak sa zmysly, rozum aj intuícia zhodnú a zapadnú do seba ako skladačka, len vtedy sa dá hovoriť o pravde, ktorá je istá a zbavená sebaklamov. Integrálna pravda v sebe organicky skĺbuje myslenie, cítenie aj vôľu, vedu, umenie aj náboženstvo.
Skutočná, čiže celá pravda nám však nepadne do lona sama od seba. Dá sa vydobyť len energickým osobným úsilím o zjednotenie všetkých zložiek osobnosti. Získa ju len hrdina, ktorý zvíťazil sám nad sebou. Musí mať odvahu zostúpiť do podsvetia (do vlastného podvedomia) a skrotiť tam draka (inštinktívno-emocionálne sklony).

Málokto z nás je totiž ideálnym, všestranne rozvinutým človekom. Každý sme nejaký typ, máme silnejšie alebo slabšie rozvinutú tú či onú psychickú štruktúru. Extrémne jednostranná štruktúra vedie až k poruche osobnosti niektorého typu. Jednostranný dôraz na niektoré duševné schopnosti na úkor iných vedie k rozvinutiu istého kognitívneho štýlu. Tak vznikajú rôzne *-izmy*. Napríklad zo silnej potreby istoty vyrastá mechanicizmus ako filozofický svetonázor. Descartes bol presvedčený, že ľudské telo je plné ozubených koliesok, kladiek a pák ako hodinky. V skutočnosti sa len časť tela (hlavne kostra) riadi mechanickými zákonmi. Ale Descartes videl mechaniku všade, pretože mal kompulzívno-obsedantnú štruktúru osobnosti. Bacon sa zase stal otcom empirizmu či senzualizmu, pretože bol hedonista a pôžitkár. Zmysly ho ovládali. Jeho empirizmus bol však krajne jednostranný. O matematike si napríklad myslel, že je pre vedca zbytočná.

Osvietenci ako Voltaire preceňovali diskurzívny rozum a domnievali sa, že všetko vyrieši. Stali sa racionalistami. Tajomné hlbiny ľudského cítenia sa potom celkom vymykali ich poznávacej metóde. Romantici oproti nim vyzdvihli cit a dospeli k filozofickému presvedčeniu, že všetko okolo nás až po minerály je oduševnené a má svoj ušľachtilý účel. Teda k animizmu a teleológii. Silne vôľovo založení ľudia sa stávajú voluntaristami. Takí ovládli pole napríklad v 14. storočí, v čase vojen. Ľudia priveľmi sa spoliehajúci na intuíciu si zase osvojili fideizmus – životný postoj, ktorý do centra osobnosti kladie bezdôvodnú vieru.

Emócie fungujú ako *kognitívny operátor*, ktorý stmelí jednotlivosti do súvislej figúry či príbehu. Agresívne založení ľudia pochopia mnohé ako výzvu ku konfrontácii. Podozrievaví ľudia vidia konšpiráciu aj tam, kde nie je. Ustráchaní ľudia sa cítia ohrození nevinnými udalosťami. Zaľúbení uzrú v obyčajných veciach šľachetnosť. Kto z nich vidí pravdu? Ani jeden.

Svet, v ktorom žijeme, je do istej miery náš vlastný sen. Do väčšej miery než tušíme. České ľudové príslovie to zhŕňa jednou vetou: „Kdo v peci sedá, druhého v ní hledá.“ Bengálsky svätec Ramakrišna vkladal takéto pravdy do krátkych mravoučných príbehov určených obyčajným ľuďom: „V priekope pri ceste ležal v bezvedomí muž. Išiel okolo pijan a pomyslel si: Aha, prehnal si to s pitím a teraz tu ležíš, po opici. Ja som lepší, stojím ešte na nohách. Potom prechádzal okolo zlodej a v duchu si povedal: V noci kradol a teraz tu dospáva. Nakoniec tam prišiel zbožný muž

a pochopil, že pred ním leží svätec, ktorý upadol do mystického tranzu. Vzal olej a zľahka začal masírovať jeho nohy.“

Čo je pravda? Pravdu vidí len čistý človek! *Blahoslavení čistí srdcom, lebo oni budú vidieť Boha* (Mat 5:8). Spoznať pravdu takú, aká je, si vyžaduje spoznať sám seba a prekonať svoje osobné pokušenia. Pravda nie je výsledok intelektuálnej debaty a povrchných argumentov. Pravdu sa nedozvieme, ale sa k nej vyvinieme, staneme sa ňou či jej podobní. Je výsledkom mravného úsilia.
Nástrojom, okom poznania je naša vlastná duša. Skrivená strachmi a túžbami je ako krivá šošovka či zrkadlo ďalekohľadu. Afekty spôsobujú, že vidíme svet v krivom zrkadle. Vidíme zdeformovanú, nanajvýš čiastkovú pravdu. Každá čiastková pravda vystihuje len jeden aspekt reality. Integrálna, celá pravda je súhrnom čiastkových právd. Znamená to vidieť tú istú vec očami rôznych typov ľudí súčasne, zo všetkých strán a chápať čiastočnú oprávnenosť každého uhla pohľadu.

Aj najväčší vedci, ktorí sa metodicky usilujú o objektívnu pravdu, bývajú zaslepení vlastnými koncepciami. Napríklad Darwin skúmal prírodu, ktorá je nevyčerpateľne rozmanitá, a pýtal sa: Čo to tu je? Zvoľna mu začalo svitať: Konkurenčný boj! Silnejší, chytrejší, rýchlejší sa zmocní zdrojov a slabší, pomalší – ten vypadne z kola von a hynie. Konkurencia je motorom evolúcie. Keď sa o prírodu zaujímal Kropotkin, uvidel tam opak – živé tvory si navzájom pomáhajú, spolupracujú, inak by neprežili. Symbióza, spolupráca je motorom evolúcie. Prečo videli každý iné? Pretože Darwin bol Angličan a Kropotkin bol Rus. V anglických mestách práve vrcholil klasický kapitalizmus – draví podnikatelia na burze pohlcovali slabších, ktorí nedokázali konkurovať. Na ruskom vidieku si kresťanskí mužíci museli pomáhať, aby prežili. Každý videl v prírode to, čo zodpovedalo jeho vlastnej povahe.

Iný taký spor panoval v geológii medzi gradualizmom a katastrofizmom. Lyell bol otcom gradualizmu. Podľa neho sa všetko na zemi mení nebadane, v nepredstaviteľne dlhých časových epochách. Pohoria pomaly zvetrávajú, rieky naplavujú usadeniny. Nové druhy sú výsledkom nepatrných, plynulých zmien nahromadených za milióny rokov. Naopak Cuvier zastával katastrofizmus: druhy sú nemenné, nevyvíjajú sa. Pri veľkých katastrofách vyhynú a boh stvorí nové stvorenie. Preto máme prvohory, druhohory, treťohory – obývané celkom odlišným spoločenstvom tvorov. Cuvier bol sprvu autoritou a Lyell akademickým outsiderom. Neskôr zvíťazil Lyell a Cuviera sme zavrhli. Kto mal teda pravdu? Mali ju obaja. Lenže až teória prerušovaných rovnováh Eldredgea a Goulda z roku 1972 zmierila Cuviera s Lyellom. Dnes vieme, že každý druh sa vyvíja z iného druhu súvislou postupnosťou zmien. No tieto zmeny sa odohrajú rýchlo, spravidla pri nejakej katastrofe, v priebehu iba desiatok tisícov rokov. Po milióny rokov sa potom druh už nemení.

Vo fyzike dvetisíc rokov zápasili dva protichodné názory na povahu svetla. Sú svetlo častice alebo vlny? Newton sa domnieval, že svetlo tvoria letiace častice rôznych veľkostí. O sto rokov neskôr sa však zdalo, že svetlo je skôr vlnenie. Obe strany vedeli podporiť svoj názor pokusmi. Kto mal pravdu? Tento spor sa uzavrel až v 20. storočí vlnovo-časticovým dualizmom. Svetlo má vlnové aj časticové vlastnosti. Ale prečo sa v rôznych storočiach sústredili na rôzne aspekty svetla? V sedemnástom storočí sa ľuďom zdalo, že neexistuje vôbec nič iné ako guľôčky letiace priestorom; čiže atómy, z ktorých sa všetko skladá. Taký bol duch času. Chodili tak aj oblečení.

Na krku mali okružie a šaty sa skladali zo samých sférických plôch. Oblečení do guľata sa zdržovali pod klenbami a kupolami. Osemnáste storočie malo inú základnú intuíciu: tušilo neviditeľné more akejsi jemnej substancie, éter, životnú silu. Jej rytmickým vlnením vzniká všetko ostatné. Tejto intuície bola plná mentálna atmosféra, duševne sa v nej kúpali. Novoklasickú architektúru aj rokokové odevy to vtiahlo do rytmu; šaty dostali rytmické prámiky a stĺporadia. Nielen svetlo, ale *všetko* sa podobalo najprv biliardovým guliam a potom vlnám na hladine.

Exaktná veda podlieha módnym vlnám. Aj keď je racionálna a faktická, je vždy podfarbená duchom času. Descartovu vedu inšpiroval anjel v čiernom, ktorý sa mu zjavil v noci z 10. na 11. novembra 1619. Bol to anjel Saturna – Orifiel, ktorý bol práve duchom času na konci 16. a začiatku 17. storočia. Baconovým anjelom bol Gabriel – ten, čo sa zjavil Márii, oznamoval príchod detí na svet a v baroku spôsobil zženštenie módy. O niečo neskôr sa Humboldt stal hlavnou postavou romantickej vedy, ktorú inšpiroval Anael. Einsteinovým géniom bol Michael.

Premeny duchovnej atmosféry, ktoré sa až do konca stredoveku pripisovali vplyvu archanjelov, opäť upútali pozornosť odborníkov v 20. storočí. Novým spôsobom objavili starú múdrosť a zaodeli ju modernými termínmi: paradigma (Kuhn), epistéma (Foucault), sústava pravdy (Sorokin), dominanta kolektívneho nevedomia (Jung). Všetky znamenajú približne to, čo sa kedysi označovalo ako *duch času*. Je to podvedomie doby. Patria tam intuície, hodnoty a predstavy o povahe sveta, ktoré sú také základné a samozrejmé, že si ich ani neuvedomíme a nediskutuje sa o nich.

Skvele tomu porozumel írsky básnik Yeats: duchovné bytosti sú *nálady*. Sú medzi nami prítomné ako nálady – to najjemnejšie, najkrehkejšie, čo vchádza do našich myslí ako ľahký vzdych, ale potom všetko menia, aj hranice ríš akoby to bolo len naviate lístie: ,,Netelesné duše sú vraj to, čo ľudia nazývajú náladami, a spôsobujú všetky veľké zmeny vo svete; lebo práve tak ako ich kúzelník alebo umelec môže vyvolať, kedy chce, tak vraj môžu vyvolať z mysle kúzelníka či umelca, alebo keby to boli démoni, z mysle šialenca či sprostého človeka, akú podobu chcú, a jej hlasom a jej gestami sa môžu šíriť po svete. Takým spôsobom boli vykonané všetky veľké udalosti; nálada, božstvo alebo démon, vošlo najprv ako ľahký vzdych do ľudských myslí a potom menilo ich myšlienky a ich činy, až vlasy, ktoré boli plavé, zčernali a vlasy, ktoré boli čierne zožltli, a ríše posúvali svoje hranice, akoby to bolo len naviate lístie.“

Neurofyziológ Sperry získal Nobelovu cenu za objav špecializácie mozgových pologúľ. Pravá a ľavá polovica mozgu sú stručne povedané emocionálna a racionálna, obrazná a verbálna, nevedomá a vedomá polovica. Podľa toho máme aj dva typy ľudí: jedni majú sklon spoliehať sa na pocity, druhí na rozum. Jedni môžu byť lepší v čítaní máp, druhí vo výrečnosti. Sperryho najdôležitejším poznatkom bolo však toto: najtvorivejší a najúspešnejší ľudia sú tí, čo majú obe hemisféry v rovnováhe a dokážu pružne využívať jednu i druhú, keď treba. Kto sa spolieha len na jednu z nich, troskotá v situáciách, keď sú potrebné opačné schopnosti.

No nielen jednotlivci, ale aj celé kultúrne epochy budujú na prevahe jednej z pologúľ mozgu. Máme obdobia aritmetizujúce aj geometrizujúce, obdobia racionalizmu aj senzualizmu, idealizmu aj materializmu. Striedajú sa v 500-ročnom rytme a zhruba sa prekrývajú s dvoma veľkými sústavami pravdy u Sorokina: ideačnou a zmyslovou.

Sorokin ako sociológ na skupinovej úrovni urobil ten istý objav ako Sperry. Zistil, že najtvorivejšie obdobia rozkvetu nastávajú v okamihu, keď jedna sústava pravdy prechádza v druhú a ocitajú sa vo vzácnej rovnováhe.

Tým opäť objavili len prastarú múdrosť. Lebo indickí jogíni už dávno učili: uveď do rovnováhy jemné prúdy na pravej a ľavej strane tela, idu a pingalu, slnko a mesiac – tak získaš osvietenie. Alchymisti učili: kto zjednotí protiklady, zažije mystickú svadbu kráľa a kráľovnej, slnka a luny, mužskej a ženskej polovice tela – ten získa kameň mudrcov. A najväčší z kresťanských anjelov, anjel pravdy a svetla Michael drží v jednej ruke váhy a v druhej kopiju, ktorou zráža draka. K čomu nás vyzýva? Premôžte v sebe pokušenia, udržujte rovnováhu a nájdite svoj stred – tak nájdete pravdu a pravda vás oslobodí!

V tretej a zároveň poslednej časti poviem viac o tom, ako opustením stredu vzniká osud a prečo sa dejiny opakujú v cykloch, ktoré sa dajú predpovedať.